APROXIMACIÓ A UNA GRAMÀTICA CONTRASTIVA DELS DIALECTES CATALANS AL SEGLE XVIII: LA COMBINACIÓ BINÀRIA DE PRONOMS PERSONALS FEBLES DE 3a. PERSONA

Introducció

En l'evolució de la combinació binària dels pronoms personals febles des del català medieval a l'actual és necessari explicar tres dels fenòmens ocorreguts:

— La inversió de l'ordre medieval CD + CI > ordre modern CI + CD, que abraça totes les combinacions de pronoms, de 1a. i 2a., de 2a. i 3a., dos de 3a. i a totes les llengües romàniques.

— El manteniment de l'ordre antic CD + CI quan es combinen pronoms de 3a. persona i un d'ells és el pronom datiu *HI*: *la hi*, ja després de la inversió general i moderna.

— Com, quan i per què s'ha produït la divergència de resultats entre els dialectes catalans quant a la combinació de pronoms CI en singular + CD de 3a. persona, i en concret per què el valencià té la parella *li la* i la resta *la hi*.

En aquesta comunicació intentaré contestar, sobretot, aquesta tercera pregunta, basant-me en documentació de la Decadència, i en especial del segle XVIII, documentació que crec que té la clau en la solució de l'interrogant.

a) La inversió romànica de la coordinació de pronoms.

La inversió romànica [1] de la combinació de pronoms ocorreguda entre el segle XV i mitjan XVII —en català ocorre entre mitjan XVI i mitjan XVII segons la documentació consultada—, no ha rebut encara una resposta satisfactòria, com el mateix Tekavčic opina.

Al meu entendre, sols la conjunció de diversos factors pot explicar-ho, però cap d'ells solament:

1. Com assenyala Cerdà, no hi ha cap tendència en els usos pronominals del català que no visca en la Romània.

En occità, en la llengua parlada és freqüent la substitució de *Li* per *Lor* i de *I* per *Li* i *Lor* en els grups de pronoms per evitar les alliteracions: *li la* > I la; *lor lo* > *I lo* (Alibert, pàg. 69). La combinació pronominal és variable: La més habitual és CI + CD, que predomina al sud-oest, però també es dóna la CD + CI, predominant al nord-est, en la llengua moderna (pàg. 67) i en Fernández (pàg. 295). A l'Edat Mitjana, normalment s'usava l'ordre CD + CI (pàg. 291). L'ordre modern CI + CD es documenta des del XV, però convivint amb l'altre ordre fins al XVIII, on ja mor (Ronjat, III, 565). L'omissió de l'Acusatiu es dóna quan l'acció és clara, en tot Occitània. Apareix documentada des del XIX, però devia ser antiga, produïda segurament per haplologia (pàg. 565). En alguns parlars moderns es prefereix l'ordre antic CD- + CI, afavorit per l'adopció de *mi, ti, si* (567).

Ronjat diu també que l'elecció de l'ordre depèn de consideracions rítmiques i és dictat pel desig d'una expressió clara, per la tendència a un ordre fix a fi de reforçar el que la forma ja indica, recerca d'un bon ritme i d'una mateixa accentuació.

En italià, el toscà antic feia l'ordre CD + CI, mentre que alguns dialectes italians més el sard tenien l'ordre CI + CD. Posteriorment, com en francès i en occità —no esmenta el segle—, es produí la inversió (Tekavčic, II, 191).

Com a raons de la inversió, seguint Rolhfs (pàg. 193), esmenta els factors rítmics, però ell no ho veu massa clar. A més, a diferència de Rolhfs, creu que l'ordre modern és nou i que el medieval ve directament del tardo-llatí. Per això demana més estudis sobre la qüestió.

En francès, la seqüència medieval CD + CI també ha estat invertida, exceptuant les sèries *Le lui, le leur*, estabilitzades i recolzades en la tonicitat de *lui* i *leur* (Lausberg, II, 198 i Nyrop, V, 218).

També presenta la dissimilació de les *l-l* en la combinació de pronoms de 3a.: *lo·y* (Meyer Lübke, II, pàg. 117).

En castellà i portuguès, en canvi, a l'Edat Mitjana ja existia l'ordre actual CI + CD (Alvar-Pottier, 121; Menéndez Pidal, pàg. 340 i Vázquez Cuesta, II, pàg. 163).

L'aragonès antic presentava també l'ordre CD + CI (Alonso Zamora, 353) avui mantingut en alguns pobles pirinencs.

— Es parteix d'una DEBILITAT FONÈTICA, siga pels boldrons cacofònics que formen els pronoms de 3a. persona en català i d'altres llengües, siga a causa de les reduccions fonètiques dels grups en contacte que causava homonímies amb altres pronoms, provocadores de confusions morfosintàctiques.

Quan la confusió era evitable amb mecanismes fonètics i de manera estable com en el cas de *LO LI* > *LO HI* / *LA LI* > *LA I*, amb una dissimilació eliminatòria o una haplologia de la segona lateral, ocorre així, i es forma un nou grup *La Hi* que s'assenta després d'una llarga lluita o convivència amb *La li*, i eliminant aquesta (des del segle XIII al XVI), gràcies al suport de l'altre *HI*, el provinent de *IBI/HIC*, que tenia valors semblants com el de complement preposicional. El parlant identifica els dos *HI* en un. Aquesta explicació, més clara que les que porten altres autors, es comprova clarament pel fet que quan entrava en la combinació el datiu plural *LOS*: *La Los*, no va triomfar cap dissimilació a pesar de complir les mateixes condicions fonètiques perquè el nou element no tenia cap recolzament en la llengua.

En l'altre cas, per exemple, compra-*lo-li* > compra'*l-li/se lleva lo helm* > *lo's lleva* / *lleva-lo's*, la pronúncia de *li* faria que no es percebés el CD, i que no s'hagués distingit el grup del reflexiu del pronom datiu o acusatiu *LOS*, amb l'empobriment que això representava.

A més, s'hi podria afegir el fet que amb la combinació de parelles i les regles fonològiques de combinació, moltes vegades, un dels pronoms es convertia en una forma sense referent en el sistema com: *trametre-lo-us* > *trametre-le-us* (amb dissimilació).

— La FALTA DE SISTEMATICITAT quant a la col·locació dels pronoms en el grup. Contra la tendència sintàctica a usar CD + CI seguint l'ordre dels sintagmes nominals substituïts lluitava la tendència morfològico-fonètica a assentar el grup amb un ordre fix. Així la llengua presentava sempre l'ordre CD + CI, reproduint l'esquema V + CD + CI menys quan entraven en el grup els pronoms de CD *Ho* i *En* i l'adverbial *Hi*.

La tendència a un ordre contextual clar i fix i l'analogia aprofitaren l'escletxa per reinvertir l'ordre.

— TRASTOCAMENT DE LES REGLES SINTÀCTIQUES de la frase en canviar l'ordre de col·locació dels pronoms. A l'Edat Mitjana i fins a l'època moderna la col·locació del pronom respecte al verb era inestable i depenia del lloc que ocupava en la frase: no podia encapçalar període; no podia anar darrere un element àton..., tot predominant els casos de col·locació enclítica.

Quant a la fi de l'Edat Mitjana, per causes rítmiques i accentuals, els pronoms comencen a anticipar-se, a usar-se més proclíticament que enclítica (excepte darrere infinitiu, gerundi i imperatiu), el CD que sempre havia anat fixat immediatament darrere el verb, repetint i anaforitzant l'ordre sintàctic i interior, afavorit per la major freqüència de casos enclítics, veu com amb la proclisi, si mantenia l'ordre medieval, se separava del verb i quedava el CI més pròxim al predicat: CD + CI; aleshores, de la pugna entre continuar el mateix ordre en posició proclítica i col·locar de manera més sintàctica el CD amb el verb, s'opta per aquesta segona possibilitat, amb el triomf de l'ordre CI + CD. Així el CD, part dels verbs transitius, objecte que rep l'acció verbal, explícitament o implícitament, que està associat en la ment del parlant al verb i que presenta les formes més marcades del sistema (té gènere i nombre), seguia col·locant-se segons criteris sintàctics.

En posició enclítica, perquè es complissin totalment les regles sintàctiques s'hauria d'haver mantingut la combinació medieval, com en un primer moment ocorre, l'ordre CD + CI en usos enclítics (també ocorre en occità), a fi de mantenir el CD més pròxim al verb, però el parlant va optar per la seguretat i la fixesa en l'ús i va transportar el nou grup proclític a la posició enclítica. D'aqueixa manera la seqüència pronominal àtona, de col·locació fixa, ve ara determinada per regles morfològiques independents de la posició respecte al verb i sense que hi actuen ja les regles sintàctiques.

Una prova d'aquesta evolució podria ser l'estat actual de la combinació a Agost, on davant el verb: *li'l* done; *li la*; *li's*; *li's*; *li's «li les»*; *li ho*; darrere el verb: dóna-*lo-hi*; dóna-*la-hi*; dóna *lo-hi «li ho»*; dóna *li'ls*; dóna-*li-les*, viu, com en zones de l'occità, segons regles sintàctiques de proximitat del CD al verb (notícia que dec a J. Colomina)

— El CANVI DE MENTALITAT del Renaixement. Sempre que hi ha combinació de pronoms es combina un objecte de cosa i un de persona. Mentre que l'objecte de cosa forma part de l'estructura sintàctica del verb, l'objecte de persona és el complement personal, el contraagent del subjecte que afegeix a l'oració, no sols al verb, el beneficiari de l'acció.

A l'època moderna, la realitat extralingüística, la mentalitat, realça la persona i per tant anticipa el seu portador, el CI, siga per raons semàntiques de destacar-la, siga per donar un to més afectiu a la frase. Amb aquesta projecció del pensament en l'estructura lingüística el CI passa a ser l'element més important de la combinació, com es demostra pels esdeveniments posteriors (reducció del català oriental a *l'hi*; eliminació del CD en occità).

D'aquesta manera, raons semàntiques, raons fonètiques, raons sintàctiques i l'intent de trobar un ús sistemàtic, clar i fix, aprofitant el triomf de l'ús proclític per raons rítmiques i accentuals, feren triomfar el nou ordre, estable fins avui, recolzat ja en regles morfològiques i no en regles sintàctiques.

b) EL MANTENIMENT DE L'ORDRE CD + CI DESPRÉS DE LA INVERSIÓ, QUAN EL CI ERA REPRESENTAT PER HI.

La inversió de l'ordre de la combinació de pronoms va formar noves combinacions, com per exemple: *me la dóna/dóna-me-la*; *te la prenc/pren-te-la*; *els la compraré/compra-los-la.*

Sols un grup, el format pel CD, en qualsevol gènere i nombre + el CI singular HI, no va realitzar el canvi, perquè el grup *La hi*, *Lo hi*, *els hi*, *les hi*, provinents d'una dissimilació, complia tots els requisits del nou ordre: ordre fix sense dependre del context verbal, pronunciació sense confusions... I comptava, endemés, amb el fet que el pronom adverbial *Hi* sempre anava situat en segon lloc en les combinacions que formava. Açò va fer que no invertira en *I la* com en occità.

Amb aquest no canvi, el català presentava una anomalia o irregularitat en la sèrie binària de 3a. persona. Quan el CI era singular, la combinació era CD + CI: *la hi*; quan era plural, CI +

CD: *els la*, a més de la que ja tenia, de posseir dues formes de CI, una combinada *Hi* i d'altra en usos aïllats, *Li*.

Aquestes anomalies, afegides a l'evolució fonètica de *Lo hi* > *L'hi*, *la hi* > *le hi* > *l'hi*, més la dificultat fonètica de pronunciar *els el/lo*, *els la*, *els els/los*, *els les*, amb les mateixes cacofonies medievals, més sobretot la preponderància del datiu anticipat, del pronom adverbial i de l'organització de les parelles segons raons morfològiques, faran que almenys des del XVIII el català oriental comence a simplificar els grups consonàntics, adoptant la solució morfològica definitivament contra la sintàctica que encara perdurava en la combinació CD + CI i així el nou paradigma pronominal serà el següent: *L'hi* < *lo hi*, *la hi*, *els hi*, *les hi*, *l'hi*, *li ho*. *Els hi* < *els els*, *els la*, *els els*, *els les*, *els hi*, *n'hi*, *li'n*.[2]

D'aquesta manera el pronom *Hi* o almenys la marca morfològica *I* es convertia en l'element pronominal per excel·lència, indicador sobretot de grups de pronoms.

La possible confusió fonètica de *L'hi* amb el CI *Li* és suplerta pel context i perquè el català general ha realçat la figura del CI, tot donant per sobreentès el CD, fet suportable perquè el CD forma part del predicat. Això es comprova també pel fet que el morfema de nombre del CI s'ha salvat del sincretisme general.

Una prova també del fet que la inversió de l'ordre portà un realçament de la figura del CI és el cas de l'occità, que quan hi ha combinació de pronoms de 3a. elimina el CD, tot deixant *Li*.

Aquest sistema triomfant a tot Catalunya en el llenguatge oral és suficient des del punt de vista morfològic, però des del punt sintàctic i semàntic és molt pobre, poc clar i poc flexible per a una

2. Segarra, pàgs. 176-78 presenta un bon resum de la normativització de la combinació dels pronoms àtons, passant revista a totes les opinions sobre el tema i sobretot Fabra. Deia aquest: «tant de bo haguessin conservat igualment *li'l, li'ls, li-la, li-les*», pensant que era la forma medieval, ja desapareguda a la seua època. Aquesta pèrdua és la causa que no recomane únicament aquesta combinació «avalada per la millor tradició escrita i més d'acord amb els criteris lògico-semàntics que ha de presidir el funcionament d'una llengua literària».

Fabra, pàg. 169 assenyala l'ús bàrbar de reemplaçar les 5 combinacions *els el, els la...* > els hi.

Solà, 50, demana una revisió del sistema normatiu.

bona llengua literària o administrativa. Potser sense haver passat una decadència lingüística no s'hauria arribat a aquest estat.

c) EL NAIXEMENT DE LA COMBINACIÓ CI + CD O LI LA EN VALENCIÀ.

Aconseguida la inversió als segles XVI i XVII, excepte el mallorquí, que mantenia la forma més antiga, no dissimilada *La Li,* tot el català feia la combinació binària de 3a. persona de la mateixa manera: *La Hi / Els La*, sense que se'n conegués altra forma.

És a partir de la segona meitat del XVII quan a València capital, i posteriorment, de manera gradual però ininterrompuda, a tot el País Valencià, seguint les pautes anivelladores de la capital, comença a nàixer, a crear-se una nova combinació de pronoms quan el CI era singular, amb l'anticipació també del CI: *Li La*, la qual s'estabilitza al XVIII, encara amb pugna amb *la hi* i en minoria, i triomfa ja definitivament a mitjan XIX, menys en algunes zones de Castelló, on ho ha fet al XX. Avui és general a tot el País Valencià, llevat de gent de la 1a. generació d'alguns pobles aïllats dels Ports i del Baix Maestrat, i d'Agost a Alacant.

La hi aguantà durant més de segle i mig, car el grup està fortament arrelat, però el desdibuixament de *Hi* [3] *farà* que a poc a poc

3. *Hi* sols es conserva en valencià actual i des del XVII en algunes construccions lexicalitzades —amb el verb *haver*, formant temps impersonals o marcant existència: *hi ha.*
— Amb verbs pronominals o intransitius com *trobar, valer, veure, sentir,* com a substitut d'un predicatiu, avui fossilitzat com a partícula modificadora del significat morfològic del verb:

tant s'hi val / *s'hi veu...*

S'han perdut, en canvi, els usos de *-hi* locatiu.

— *Hi*, complement preposicional
— *Hi*, complement preposicional de persona
— *Hi*, pleonàstic (Badia, 1947, pàg. 178)

la funció dels quals és feta:

— Pels complements circumstancials i els determinatius de lloc: *ací...*

desaparega, arrossegat per *HI*. També el grup *Lo hi*, amb *lo* neutre de cosa equivalent a *Ho* + *Hi* datiu, deixarà pas a la nova i ja antiga forma, *li ho*, però després de segle i mig també.

Aquesta combinació, a diferència del que s'ha dit, no és la continuació del català clàssic *La li* desapareguda al XVI, sinó una combinació totalment nova, creada, refeta a partir dels pronoms respectius i seguint el nou ordre *Li* (CI) *Lo/el, la, els/los, les* (de CD).[4]

Per què es va crear al País Valencià una nova combinació i a la resta no? Sobretot per la pèrdua del pronom adverbial *Hi*.

En efecte, la pèrdua del pronom adverbial *Hi* és la causa de la posterior pèrdua de la combinació *la hi* —aquella comença a la segona part del XVI, però potser ja d'abans, precisament quan la resta del català amplia els seus valors i usos (el pronom *en*, en canvi, es manté encara avui), facilitada pel caràcter facultatiu de la informació que aporta—, la qual va fer que el parlant no trobés cap sentit a la combinació *La hi*, que, sense el suport de l'ús morfològic i fins i tot sintàctic de *Hi*, recrearà una nova combinació partint dels elements simples, tot realçant el valor semàntic de la combinació:

— Pels sintagmes amb preposició més pronoms demostratius, personals, locucions preposicionals.

— Per la repetició del nom antecedent ja especificat en el complement circumstancial.

— Pel fet de sobreentendre el complement pronomino-adverbial especificat pel context (Todolí, 131).

4. Vallcorba ha estat l'únic estudiós català que s'ha adonat que les formes valencianes actuals són modernes i dialectals, que no han estat mai comunes a tot el català (pàg. 584) i que per tant no hi ha hagut cap continuació del català clàssic (pàg. 586) i que els valencians usaven també la combinació *la hi* com la resta del domini (Vallcorba, 1983).

Constata com els problemes de la normativa catalana en els pronoms es donen quan hi ha parelles de pronoms on intervenen *Li/hi*, defensa la normativa de Fabra com la més assenyada i amb un altre article contesta el llibre *Verinosa llengua*, repetint les mateixes idees.

En el mateix article situa el capgirament de la combinació CD + CI del català antic > CI + CD de qualsevol pronom a la fi del XVI, i l'estén progressivament durant el XVII. Com que se li fa difícil d'explicar la inversió dels pronoms pensa com a solució, seguint Alcover, en la influència del castellà, que posseeix aquest esquema des de sempre, sense conèixer que açò és un fenomen romànic.

— Si el grup binari és la suma de CI + CD.

— Si en plural l'ordre és CI + CD > *els* + *la*.

— Si els pronoms eren *Li la*,

el parlant té fàcilment resolta la nova i més motivada combinació: *Li la*, *li'l*, *li'ls*, *li les*,[5] amb la qual s'aconseguia motivar més la combinació i aconseguir en valencià:

— Equilibrar el sistema dels pronoms respecte a l'ordre CI + CD, car era l'únic grup que ho incomplia.

— Corregir l'anomalia de tenir dues representacions formals d'un mateix element sintàctic, del datiu de 3a.: *Li* quan apareix sol en la cadena i *Hi* quan apareix combinat amb altres pronoms de 3a.

— Reforçar indirectament la combinació de datiu de 3a. en plural + CD de 3a.: *Els La*, amb parelles paral·leles, i d'aqueixa manera evitar una solució radical a la cacofonia. De fet, avui els problemes fonètics del grups s'han solucionat mantenint la representació i el valor semàntic: *elses la*, *els e la*, *lis la*, i esporàdicament *li la* com en singular.[6]

No es pot descartar tampoc la possible interferència del castellà en aquest fenomen, més encara si considerem que els pronoms són pràcticament els mateixos quant a formes, o les funcions i valors semàntiques paral·leles en les dues llengües, i que el canvi ocorre en un període de forta castellanització del país.

5. Han considerat antiga i clàssica la combinació *Li la* autors com: Sanchis Guarner, pàgs. 236-238; Moll, 1952, pàg. 368, «El valenciano actual conserva las formas normales medievales pero con el orden invertido»; Lausberg, II, 198, diu que el català *Li'l* pot remuntar a un antic *Illi Illu*, si no es tracta de compostos secundaris; Badia, 1962, I, pàg. 197 i 1981, pàg. 297 i 1988, pàg. 37; Valor, 1979, I, pàgs. 88-89 demana que els escriptors tornen a la forma clàssica «clara i correcta deixant altres més discutibles i confuses»; Ruaix, 1985, pàg. 82, «formes diguem-ne clàssiques»; A. Flors, pàgs. 99 i 103, «la norma valenciana té l'avantatge d'indicar millor el destinatari i l'O. D. mantenint l'ordre sintàctic tradicional»; Ferrer Pastor, pàgs. LXVI-LXVII, «el sistema valencià tan viu, tan perfecte, tan complet».

6. Prescindisc de posar la informació arreplegada sobre els dialectes catalans. Porten informació entre altres: Blasco, pàgs. 119-20; Moll, 1968, pàg. 167; Recasens, pàgs. 156 i 169; Quintana, pàg. 60 (*lo los* > se'l); Veny, 1980, pàg. 93, i Fabra, pàg. 169.

Si el castellà fa sempre l'invariable *Se + la, lo, los, las,* anticipant el CI, el valencià pot agafar l'invariable: *li la, lo, los, les* (Colomina, 165).

Reforça aquesta idea la superposició total que es dóna al sud de la línia Biar-Bussot, començada al XVII, i les combinacions que fan els castellanoparlants quan aprenen català, totalment combinacions castellanes: *Se la.* Crec, tanmateix, que sense la influència del castellà s'hauria arribat al mateix resultat ja que una vegada debilitat el pronom *Hi,* les forces interiors de la llengua tendien cap a aquest sistema més clar i semàntic.

La pèrdua de HI [7] començada al XVI i ja pràcticament acomplerta al XVII, com indica la documentació emprada, es deu a la progressiva interferència del castellà, que no posseeix aquest tipus de partícules pronomino-adverbials i superposa el seu sistema sobre el del valencià. Una prova més d'aquesta influència és l'acreixement de l'ús dels adverbis de lloc i l'entrada de l'adverbi

7. Casos d'absència de *Hi* o ús innecessari:
«Qui estava prop casa sua, deliberà de anar per demanar-li misericòrdia» (*Vita Christi,* II, pàg. 94)
«A diferència dels altres fills que aprés naixqueren de Noé que no s'hi trobaren en lo diluvi» (*Beuter,* 80)
«En dites bugades no *hi* deixe posar roba» (Constitucions Casa Òrfens 1674, pàg. 11)
«En esta parròquia quan no *s'hi* trobava en ella» (Ballester, Sermó, pàg. 29)
«Mira a Tomàs que lo primer que considerés en ell tot es donar» (Guerau, Sermó, 4)
«que han espremut la taronja de manera que no han deixat suc en ella» (Guerau, 1)
«Ahont estan los que hi eren en lo Centenari» (Mas, Sermó, pàg. 39)
«En lo primer diccionari... puix ja trobarà el lector lo dificultós fet fàcil» (Ros, Adages, pàg. 21)
«*Hi,* lo mesmo que en castellano *le*; *En* se usa muchas vezes sin que nada signifique» (Ros, Monosil.)
«Aon s'hi han trobat» (Maldà, III, pàg. 39)
«De la Iglesia en la que hi assisteix part de les dos professons» (Maldà, III, pàg. 34)

En canvi:
«Sols pogueren descrostar lo mur, mes no fer-*hi* mes altra mella» (Arbuixech, pàg. 11)

demostratiu de 2a. persona *Ahí* (segle XVI) a través o recolzant-se en *HI*:

Castellà		Valencià
Aquí		ací-aquí
ahí	Hi	hi-ahí [8]
allí		allí

Ahí, precisament adoptarà els usos locatius i de complement preposicional de *Hi*.

L'entrada d'*Ahí* i l'eliminació de *Hi* podrien recolzar-se, a banda de la castellanització, en els fets següents:

—L'ús de *Hi* no estava tan desenvolupat al País Valencià com a la resta; és com si es mantingués l'estat rebut al segle XIII poc evolucionat.

— *Hi* era més tònic o tenia més usos tònics que a la resta del català, o mantenia la tonicitat del ritme medieval, potser pel contacte de la llengua amb l'aragonès des del XIII.

Són hipòtesis que s'hauran de comprovar.

Casos de la hi

Segle XVI:

Vesach, *Santa Caterina*, «La qual cosa, quant ella la sabé dient-*lo·y*» (33) (cite per l'edició de 1736)
«demanant-*lo·y* yo» (39) (li ho)
«ans de tornar la primera resposta a la mare, millor *lo·y* agueren atorgat» (45)

8. Casos de *ahí*:
«Veus *ay* que de aqueixes quatre cases de cavallers ya no *n'hi* ha sinó un (Colloquis de Tortosa, pàg. 107)
«Enviau cels lo vostre ros de *ay* dalt y los núvols ploguen» (Capella, pàg. 3)
«Junt al Toçal avia una porta dita la Balbina, quiçà tenia de *ahí* nom la porta» (Arbuixech, pàg. 24)
«Doncs d'*aí* naix l'alegria d'eixe» (Ballester, pàg. 20)
«Veus *ahí* desvanida la sal» (Ballester, pàg. 23)
«Lo que es seguí d'*ahí* fonch que» (Galiana, dins Pellicer, pàg. 219)
«Ay Sento, que *ahí* (sobre això) y. a molt que contar» (Tito Bufalampolla)

«ans lo té a mendicar de altri que *lo·y* conserve (lo seu propi esser)» (61)
«la qual cosa, perfecta *la·y* mostra la notícia» (66)
«la qual demanda lo Senyor *la·y* atorgà graciosament y així com *la·y* prometé» (152)
«la qual facultat y licència tant més liurement *la·y* atorgà ell» (95)
«totes aquestes coses *les hi* mostrava a ella» (308)
«alçà la un peu en alt y dóna-*lo·y* que·l besàs» (el donà a ell) (241)

També pàgs. 152, 344, 99, 172, 194, 199, 207, 210, 233...

En la reedició de l'obra en 1736, reedició que presenta molts canvis d'evolució lingüística en relació a l'edició de 1511, no hi ha cap esmena de *La Hi* per *Li la*, ni hi apareix aquesta. El que sí que és curiós és que en les pàgs. 186 (*la·y* atorga), (que *la·y* portassen) (184), 236 (*la·y*), 232 (*lo·y* atorguí), apareixen aquests grups que manquen o són eliminats en l'edició del XVIII.

En canvi, tots els casos que presenten la combinació CD + CI —tots en l'edició del XVI— són sistemàticament esmenats: pàg. 98 (*la't presentaré*), 100 (*la't donarà*), 302 (*que les me leves > me les leves*), 236 (*ministrant-la'm > ministrant-me-la*), 200 (*la se'n portassen > se la portassen*), 236...

Açò és una prova claríssima que la combinació *la hi* es considerava familiar i correcta i era coneguda al XVIII, mentre que la combinació CD + CI ja no.

Beuter: «Esta cerva deia Sertori que *la hi* enviava» (pàg. 183)
«i cobrà a València. .peleà ab Metello, que era passat allà també per destorbar-*lo-hi*» (191)
«importunar-lo fins que *la-hi* digué, descobrint-li» (268)

Sistemàticament presenta la combinació CD + CI, exactament com Anyés (Cahner, 69).

Montanyés, Espill de ben viure:
«la mort *les hi* ha de llevar (les coses)» (57)
«y no *la·y* podeu donar ni presentar (la creu); (si Jesucrist vos ha criat sense que. vos *lo hi demanareu*... si ell vos ha remut sense vos pregar-lo·y» (297)
«y aprés que fonch despullat *la·y* tornaren» (319)

També he buidat el *Llibre de Job*; *Taraçona, Institucions*; *Cucala, Baculus Clericalis*; *T. Real, Confessió, Processos Judicials, Faules d'Isop, Contemplació de la Passió de Nostre Senyor Jesucrist, Cartes d'una dama catalana*...

Segle XVII:

Ballester, Sermó:
«Pareix que no gosa dir-li que no tenia per a concedir-*lo-hi gana*» (22)
«Deu *lo hi* perdone (en pecat)» (23)
«Qui *lo hi* ha guanyat a la aigua el ser» (21)

Guerau, Sermó:
«perquè el cor li envia primer los esperits per a que obre com *los hi* envia» (4)
«tot *lo hi* hagué de donar Isac a Jacob» (7)

Arbuixech:
«y anà ab la trista resposta a València y *la·y* da al Rey» (21)
«esta espasa no era del Rey sinó que de Munssó *la·y* portaren» (32)
«y que de allí *la·y* enviaren al Rey» (33)

Pare Esteve:
«y trobà la una panada foradadeta de les rates. Digue-*lo·y* a sa germana» (171)
«perquè Catalunya la té ya guanyada... perquè gent menuda *la·y* han entregada» (167)

Matheu y Sans:
«que quant està més atenta a son gust y regal *la·y* pega de barra a barra» (82)
«yo pensí: si hara *lo·y* porte (83)
«una pesa de estameña y dos peses de canbrai, portí-*les-hi* molt content» (84)

El Pare Mulet, Gayferos:
«Perquè si li cau la espuela, *la·y* hacha de calçar» (v. 693)
«a la Infanta, per justícia *la·y* de fer emprenyar (v. 1.635)

Constitucions de La casa d'Òrfens de 1674:
«si impediment no hi haurà, y si *lo·y* ha» (3)
«Les soldades dels chichs se depositen. .en nom de la fadrina... per a que quant se case... *la·y* donen» (5v)
«procure també inquirir... si en lo soterrar se porten haches y se *les hi* haurà» (7v)
«que aprés que haja pesat la carn o peix, cridarà a la mare de cuina y *dar-lo-y* ha pesat» (8v).
«per a que done orde a la mare *la·y* done» (9)
«y en aver perill de mort ne advertirà al mestre de chichs y *lo·y* facen entendre al malalt» (13)

Sumari de les obligacions de tots els oficis:
«per a que se esmene algun error si *lo·y* hi.a» (18)
«y·l clavari *lo·y* manarà» (26)
«y quant se rompa o consumixca... per a que *la·y* adnote» (31)
«si ordenaran alguna medecina que no *la.y* haurà en la botiga» (38)

A Elda, al XVII sols es troba aquesta combinació *la hi*, segons Montoya, pàg. 228; en canvi, al Baix Segura conviu aquest grup amb l'aplec pronominal acastellanat *se la.*

Andrade, Sermó, 1654:
«li falten dos o tres espines y no sou per a clavar-*les-hi*» (31)

Ferrando, *Certàmens poètics*:
«puix de vós naixqué, tampoch en vós *la hi* hagué» a. 1622, pàg. 966
«si té la vena embossada y en aquell perill es troba busque qui *la·y* desembose» (pàg. 996)
«qui l'a obligat a compondre? yo *lo·y* diré» (998)
«vent que la serp *la·y* abona, digué una rabosa» (a. 1665, pàg. 1.039)
«(la capa) va-*la·y* donar y al posar-se-la, no va voler res a miges y així tot *lo·y* va donar» (a. 1668, pàg. 1.053)
«sols per peyxcar-*lo·y*... tanmateix *lo·y* va peixcar, nunca *lo·y* llevà del cap» (*ibidem*)

He consultat també els *Processos de Cort de 1626 i 1645.*

Segle XVIII:

Galiana, *Rondalles*:
«y que *la·y* havien de pagar per les setenes» (pàg. 213)
«que l'entenguera ben entesa perquè l'amenaçaren... se li'n volaven ya del niu» (215)
«y sinó que s'haguera estat allí, que ya *lo·i* haguera dit de misses» (210)
«no seria molt pitjor que *la·i* desferen y tornara desgrenyat» (184)
«tostemps que volien *la·y* pegaven y l'enganyaven» (190)

Ferrandis, *Doctrina Cristiana*:
«per a que a més el amaren y *lo·y* agrairen» (59)

Mas, *Sermó:*
«donà el sant... moltes quartes de alegria al seu nebot millor que si est *lo hi* contara a la tia» (11)
«primer vingué sant Juan que sant Pere en coneiximent y *lo hi* advertí» (15)
«mes per si no ho havia entés bé don Alonso, *lo hi* tornà a dir clarament» (16)

«I açò és tanta veritat que no pot ser més, perquè Jesucrist *lo hi* ha dit» (17)
«ell... despatxa com bula apostòlica la sua carta a les barbes del mateix Papa i *la hi* vol fer creure com veritat» (18)
«millor *les hi* digueren los dos» (26)
«Es deixà un barretet blanc y altre negre quan *los hi* tornaven, dix» (31)

Esplugues:
«com *lo·i* adverteix» (68)
«no *lo·i* permitien» (73)
«confessaren que *lo·i* avien arrendat» (140)

Colloquis de BE (edició de Zubeldia):
«què li han dit? Pase al sego y *lo·y* diré» (183)
«per cert que no tinc memòria. dematí *lo·y* portaré» (189)
«ell diu: este y arrancant-*lo·i* picant de sola» (213)

Documentació de Benassal:
«en la vora del bancal una gran fita y no *la y* trobaren» (28-IV-1723)

Sempre hi apareix la mateixa combinació.

Sermó 565[3]*:*
«y així *lo·i*» (3)
«els seus *lo·hi* llevaren del cap y li feren por» (5)

P. Soler:
«la llengua. Dix rabbí David... que *la hi* va arrancar de la boca a una estatua» (2)
«mes ja que em volen plegar per *ahí*, sens ficar-me en qüentos voreu com punt per agulla *lo hi* conte a sant Vicent» (8)

Tito Bufalampolla:
«y el portaren enbalat a presentar-*lo·y* al rey»
«enseña-*la·y* (Roseta al Polinar)»

Tormo, *La Gatomàquia*:
«*La hi* roba» (pàg. 54)
«no lo hi sol» (54)

C. Ros, *Colloquis*:
«no volia que·l tabaco a sa casa *lo·y* portàs» (185)
«y a ell mateix *la·y* fan triar» (74).

Ros, *Breve Diccionario*:
«se usava también en nuestro idioma, por ornato u costumbre, que tampoco significa cosa alguna ni voz castellana que le corresponda ¿què vols que hi faça?»

Sermons, *Diversos*:
«no *lo·y* podia donar» (6)
«y *lo·y* presentà en un pla» (12)
«portar-*lo·i* a san Vicent» (12)

Raonament que tingueren dos llauradors (sàtira):
«sense haver qui *lo hi* privàs» (140)
«y que resposta de punyó *se la la hi* jugà» (143)
«serà tan home de bé com *lo hi* (146)
«y vorà com eixa llengua se *la hi* tinc d'arrencar» (156)

Segle XIX:

Sanelo, *Silabario*:
Hi "allí"; "ahí"

Colloqui del Tio Pelut:
«Però li llevava el mando al Capità... y *lo·y* daba a Cagigal» (pàg. 229)

Centelles, Sermó:
«y per a que no ductara el món *lo·y* escrigué al Papa» (12)

Martí Gadea, *Diccionario monosílabos*; *Hi*, adv. allí, aquí; ahí le, se

L'Espill de ben viure i art de ben morir de Montanyés de 1559, reeditat en 1827, no canvia cap grup de pronoms amb *hi*.

Casos de li la

Segle XVII:

Andrade:
«li falten dos o tres espines y no sou per a *clavar-les-hi*... en quant en quant yo *li les clavava*» (pàg. 31)[9]

9. Per recerques fetes a la parròquia de Gata, podria ser que mossèn Andrade fos un pseudònim d'algú, ja que no hi apareix cap capellà anomenat Andrade. Fins i tot podria ser que l'obra no fos del XVII sinó del XVIII. A més, els dos exemples que es registren en els Sermons de SVF, edició de

Segle XVIII:

Esplugues:
«y així que *li les* abonà a les llumeneres» (Fabrica 159v)
«segons que *li els* adosà a son fill» (Rentes i censals» (57v)
«si ara no se'ls pagava el jornal después en la glòria *els lo* tindria nostre senyor en comte» (46)

Galiana:
«els pegà una estufarrada que no té remey sinó que *els la* tinch de referir» (216)

Segle XIX:

Martin, Sermó:
«el mateix Vicent *li ho* digué així» (9)

Centelles. *Sermó de 1824:*
«aquells dinés *li'ls* ha donat» (10)

Colloqui del tio Pelut:
«no té ell a soles la culpa de fer estos desbarats, sinó els que *li'ls* aplaudixen» (pàg. 207)
«anaren a dita casa, la muller *els lo* entregà» (pàg. 232)

Tito Bufalampolla:
«La caldera *els el* donà»

Miracle de St. Vicent d'Arolas:
«el Senyor, puix, que *li·u* pague» (293)
«serà del cas... que *li·l* apliquem al malalt» (295)

El Mole, 1837:
«entonces *li'ls* farà en estofao» (40)
«tot eixe bon rato *li'l* deuen al denunsiador» (54)
«que sucarà el tinter per a soltar algún ramellet i regalar-*li'l* als empleats» (134)
«y siga com vullga ningú *li la* lleva ya» (172)
«pendré possessió de la corona que *li la* guardaben» (360)
«el que les escriu o ha vist els sucesos o *li'ls* han contat» (37)
«(béns) y tenien un dret incontestable a llevar-*li-los* o robar-*li-los*» (53)

Sanchis Sivera, I, pàgs. 222 i 276 deuen ser errades de transcripció del canonge, car són els únics que n'he registrat a l'Edat mitjana.

Martí Gadea, Terra del Ge:
«hi ha uns pardals descuats que *li la* peguen al més huapo» (5)
«y si *li la* pot pegar a qualsevol no s'ho deixa per perea» (10)
«li havien amprat dinés y no *li'ls* havia tornat... puix fea favors pagant-*li'ls*» (144)

Farga, Rimes vinarossenques:
«que va llitjí a un diari que la pasta *li la fa son germà*» (19)
«i si la baba li cau que *li la* torque sa tia» (58)

A partir d'aquesta època és general.

Per veure el funcionament del grup *La hi* a la resta del català he buidat algunes obres no procedents de València:

Pujades, III:
«havent-*lo·y* agrahit» (192)
«mariner... y axí que *lo·y* capturàs y lliuràs (al governador)» (199)
«per què *lo·y* deya a ell» (236)
«Dix que qui *le·y* podia donar» (51)
«giran-*les-hi* en continent» (84)
«digué que en un bosch *la y* avia donada»
«demanà purgació y la vila *le·y* consedia» (97)
«no las volgué ab las condicions que *las hi* donaven» (101)
«que las claus no las volian si ja la real majestat no *los las* tornava ab la solemnitat *los las* avia llevadas» (67)
«Encara legiren-*lo'ns*» (45)

Amorós: Conserva sempre la combinació clàssica CD + CI perquè es tracta d'un text mallorquí (*Amorós,* 17). El mateix sistema s'observa en els catecismes mallorquins de Frontera (*los me* perdonaren, pàg. 19), *Nadal, Ripalda* (*donau-lo-nos*, pàg. 10, però *dau-nos-lo* vuy, pàg. 39).

Pladevall, *Vida pagesa*:
«aven-nos ja demanada la obediència y haver-*los-la* donada» (pàg. 81)
«qu ab una nit ja *las se* avian totas menjadas» (55)

Morell, *La Gala*:
«jo la pell li llevaria per girar-*la-i* al revés (137)
«jo *la·i* doní per señal» (141)

Marés, *Núria*:
«la qual no *la·y* pogueren llevar (106)
«Lo vi perquè si *lo·y* duen bo, encara allí se» (106) «pugam ajustar-*los-hi* (los miracles per mejor glòria» (106)

Baró de Maldà: [10]
«quatre hores de tregues. quals *los les* concedí» (vol. II, 269)
«los mossos de esquadra... s'apoderà del lladre y *els l'*entregà» (261)
«havent-los caigut a terra... el bagatge, est home... li digueren que *els lo collís*» (vol. I, 169)
«havent-se'm demanat la gràcia de concedir-los sarau de nit, *los l'he* concedida» (vol. III, 59)
«que *la hi* vaig canviar per la sua» (32)
«tanta era la turba circuint... per veurer-*les-hi* fer» (91)
«fins a privar-*los-ho*» (181) [11]

Conclusió

—Tots els dialectes catalans presentaren el mateix ordre en la combinació de pronoms personals de CD + CI i tots els dialectes catalans, menys el mallorquí, l'invertiren a la mateixa època: des de la segona part del XVI fins a mitjan XVII.

—Tots els dialectes tingueren els mateixos components de la combinació de pronoms de 3.ª: *La Li,* que des del XIII dissimulà la *L* del CI en *La Hi,* menys el mallorquí, fenomen que precisament triomfa en l'actualitat, juntament amb la inversió.

—Tots els dialectes, quan es produí la inversió de l'ordre, invertiren totes les combinacions, llevat del grup de CD + CI, quan el CI en singular era HI, tal vegada per l'estabilitat adquirida pel grup amb *Hi,* tant el valencià com la resta dels dialectes.

—Des de mitjan XVII, però, el valencià, en perdre l'ús i la consciència dels valors, del pronom personal adverbial Hi, és a dir el referent de *Hi,* en usos altres que el personal, refà, recrea una nova combinació de pronoms, utilitzant el CI *Li* i el CD *Lo, la, los, les,* formant la parella *Li la,* que anà augmentant el seu ús durant el XVIII fins que a mitjan XIX ja era l'única combinació coneguda.

10. Sincretisme de *los el* (CI + CD) > *Los hi*, en tenim ja en Maldà, III, 18, «sorprenent-los enmig de son pillatge fent-*los-hi* deixar». La combinació *els la* viurà fins al segle XX, cada vegada més dèbil davant *els hi.*

11. Com a mostra de la coexistència de les combinacions *La li* i *La hi* al XVI, transcriuré ací un exemple de Requesens, 165, «paregué'ls als metges tan bé com *la'ls* mostrí que determinaren dar-*la-hi*».

Triomfava perquè era més sistemàtica, tant respecte a l'ordre general de CI + CD com respecte a la relació entre els elements simples i els combinats, i més motivada sintàcticament.

—En la pugna per ordenar la combinació, triomfen les regles fonètico-morfològiques a Catalunya i les semàntiques al País Valencià. Les sintàctiques deixen de ser les organitzadores del grup, excepte a Agost.

—La pèrdua de valors i usos de *Hi* a València anunciava clarament la posterior mort de les combinacions amb *Hi* en Valencià.

—Una vegada més es comprova com sols l'estudi diacrònic i l'estudi de la documentació pot explicar l'origen i la data d'un fenomen, les condicions internes i externes afavoridores del canvi i les conseqüències posteriors en el diasistema de la llengua.

—És clar que la parella *Li La* és la més adient per a una llengua literària i administrativa, per la claredat que comporta i per la sistematicitat que presenta. Als normativistes a ultrança que sense estudis i sense conèixer el funcionament real de la llengua opinen de tot, voldria fer-los observar que sense la pèrdua d'un element com és *Hi,* amb tota seguretat no s'hauria pogut crear aquesta combinació, i s'hauria arribat a una solució semblant a la de Catalunya.

EMILI CASANOVA

BIBLIOGRAFIA

Teòrica:

A. Agut, *Historia y teoría de los casos*, Gredos, 1980.
L. Alibert, *Gramàtica occitana,* CEO, Montpeller 1976.
Alonso Zamora, *Dialectología española,* Gredos, Madrid 1970.
M. Alvar-B. Pottier, *Morfologia històrica del español*, Madrid 1983.
A. M. Badia i Margarit, *Los complementos pronomino-adverbiales derivados de IBI e INDE en la Península Ibérica,* Madrid, Annex RFE, 1947.
Idem, *Gramática catalana*, 2 vols., Gredos, 1962.
Idem, *Gramàtica històrica catalana*, Tres i Quatre, 1981.
Idem, *La «Catalan Grammar» de Joan Gili i la col·locació de dos pronoms àtons en català*, dins *Miscel·lània Joan Gili*, AILLC, 1988, pàgs. 31-37.
M. Bassols, *Sintaxis latina*, 2 vols., CSIC, Madrid 1981.

E. Blasco, *Grammatica storica del catalano e dei suoi dialetti con speciale riguardo all'Algherese*, Gunter Narr, Tübingen 1984.

J. Bonet-J. Solà, *Sintaxi generativa catalana*, Enciclopèdia Catalana, 1986.

R. Cerdà, *Concomitàncies romàniques en la reducció pronominal del català parlat*, dins *Actes XVII Congrès Int. Ling. et Phil. Romanes.* Aix-en Provence, 1983, II (1985), pàgs. 407-421.

J. Colomina, *L'alacantí*, Institut Gil Albert, Alacant 1985.

C. Duarte-A. Alsina, *Gramàtica històrica catalana*, Curial, 1986.

R. Escavy, *El pronombre. Categorías y funciones pronominales en la teoría gramatical*, Universitat de Múrcia, 1987.

P. Fabra, *Gramática de la lengua catalana*, Aqua, 1912 (1982).

J. R. Fernández, *Gramática histórica provenzal*, Universitat d'Oviedo, 1985.

F. Ferrer Pastor, *Diccionari de la Rima*, València 1954.

A. Flors, *La traducció i la diversitat dialectal en els documents administratius: examen de dues qüestions metodològiques*, dins *El llenguatge administratiu: Mètode i organització*, Barcelona 1988, pàgs. 91-106.

H. Lausberg, *Lingüística románica*, II, Gredos, 1966.

F. Marcos Marín, *Estudios sobre el pronombre*, Gredos, 1978.

J. Mascaró, *Morfologia*, Enciclopèdia Catalana, 1985.

M. Menéndez Pidal, *Orígenes del español*, Espasa Calpe, 1980[9].

W. Meyer Lübke, *Grammaire des langues romanes*, II, Stechert, 1923.

G. Moignet, *Pour une systématique historique: L'histoire du système du pronom personnel français*, dins *Actas XI Congreso Int. Ling. y Fil. Románicas*, Madrid, III, 1968, pàgs. 1.315-1.326.

F. de B. Moll, *Gramática histórica catalana*, Gredos, 1952.

Idem, *Gramática catalana*, ed. Moll, 1968.

B. Montoya, *Variació i desplaçament de llengües a Elda i a Oriola durant l'Edat Moderna*, Inst. Gil Albert, Alacant 1986.

K. Nyrop, *Grammaire historique de la langue française*, V, 1936 [17].

A. Par, *Sintaxi catalana segons els escrits de Bernat Metge*, Halle 1928.

M. Pérez Saldanya-M. Prunyonosa, *Elements per a una sintaxi liminar del català*, Tres i Quatre, 1987.

H. Ramsden, *Weak-Pronoun Position in the early romance languages*, Universitat de Manchester, 1963.

D. Recasens, *Estudi lingüístic sobre la parla del Camp de Tarragona*, Curial - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985.

G. Rigau, *Hi, datiu inanimat*, «Els Marges», 12, 1978, pàgs. 99-102.

J. Roca Pons, *Noves consideracions sobre les formes pronominals febles del català*, dins *Miscellània Sanchis Guarner*, I, 1984, pàgs. 293-298.

J. Ronjat, *Grammaire istorique des parlers provençaux modernes*, III-IV, Slatkine (1937-1980), Ginebra 1980.
J. Ruaix, *El català*, 2, Moià 1985.
M. Sanchis Guarner, *Gramàtica valenciana*, Torre, 1950.
P. Tekavčic, *Grammatica storica dell'italiano*, Il Mulino, Bologna 1980.
J. Todolí, *Estat actual de la combinació binària de pronoms febles al País Valencià*, Tesi de Llicenciatura, València 1988.
J. Vallcorba, *Sobre les combinacions binàries de pronoms febles*, dins *Miscel·lània Aramon i Serra*, III, 1983, pàgs. 583-596.
Idem, *Comentari a un incitament de* Verinosa llengua, «Escola Catalana», núms. 228 i 229, 1988, pàgs. 3-4.
E. Valor, *Millorem el llenguatge*, Tres i Quatre, 1979.
C. Vanelli, *Morfosintassi*, dins *Lexicon der Romanistischen Linguistik*, 1988, pàgs. 94-111.
P. Vázquez Cuesta, *Gramática portuguesa*, Gredos, 1971².
J. Veny, *Els parlars catalans*, Moll, 1982.
J. Wanner, *Notes on the Phonology of Catalan Clitics*, dins *Actes I Colloqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica*, 1980, pàgs. 129-138.

Documentació:

R. Andrade, *Sermó de la invenció de la Creu, predicat en Gata*, 1654, ms. 7.289, Bibl. Serrano Morales.
G. Arbuixech, *Sermó de la Conquista de València*, Lletra Menuda, Sueca 1975.
J. B. Ballester, *Ramellet del bateig del fill y fillol de València, el apostòlich Sant Vicent Ferrer*, València 1667.
R. Bellveser, *La Comedia Bribona del Pare Mulet*, Tesi de Llicenciatura, València 1982.
Benassal: Llibre de Visures de 1721-1763.
P. Beuter, *Crònica*, BAV, Alfons el Magnànim, 1982.
R. Blasco, *La insolent sàtira antiga*, Ciutat de Xàtiva, 1984.
Idem, *Colloquis i raonaments*, València 1983.
José M.ª Bonilla, *El Mole*, València 1937.
M. Cahner, Anyés: *Obra completa*, Curial, 1988.
E. Casanova, *La Gatomàquia valenciana de B. Tormo; Notes lingüístiques (s. XVIII)*, dins *Institut José Segrelles d'Albaida*, 1988, pàgs. 53-60.
A. Capella, *Sermons dels diumenges y festes principals del any*, Castell de Sanahuja, 1595.

J. Centelles, *Sermó que en la solemne festa que fan en la Església Parroquial de Sant Esteve de València en honor de Sant Vicent*, València 1824.

R. Chabàs, *Historia del venerable Fra Pedro Esteve*, Dénia 1880.

Colloqui Nou entre el tio Pelut, Sardineta y Polseres, llauradors de la Horta de València, Arxiu del Convent de Dominics de València. «Escritos del Vedat», 14 (984), ms. 21.

Colloquis Nous de Tito Bufalampolla y Sento el Formal, València 1789.

C. Despuig, *Colloquis de la insigne ciutat de Tortosa*, Curial, 1981.

J. Esplugues, *Memòries d'un capellà del XVIII*, IVEI, 1989, en premsa.

J. S. Farga, *Rimes vinarossenques*, B. Autors Vinarossencs, Vinaròs 1984.

G. Ferrandis, *Doctrina cristiana*, València 1770.

A. Ferrando, *Els certàmens poètics valencians*, IVE, València 1983.

P. A. Frontera, *Meditacions del Via Crucis y Corona dels Set Goigs*, Mallorca 1707[2].

B. Guerau, *Sermó per a la festa del segon centenari*, dins M. A. Ortí, *Segundo Centenario de la canonización de San Vicente*, València 1656, pàgs. 120-153.

Llibre de Constitucions de la Casa y Espital dels Òrfens de Sant Vicent Ferrer de la Ciutat de València, València 1674 i 1748[2].

Baró de Maldà, *Calaix de Sastre*, Curial, 1986-88.

F. Marés, *Història i miracles de la sagrada imatge de Nostra Senyora de Núria*, Alta Fulla, 1985.

J. Martí Gadea, *Tipos, modismes y coses rares y curioses de la terra del Ge*, València 1912[3].

M. Martín, *València engrandida y cèlebre en tot lo món per San Vicent Ferrer*, València 1804.

Ll. V. Mas, *Sermón en la solemne fiesta de la Canonización de Sant Vicent*, València 1755.

J. Montanyés, *Espill de ben viure y art de ben morir*, 1559 i 1827, València.

C. Morell, *La famosa Comèdia de la Gala està en son punt*, Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986.

B. Nadal, *Catecisme de la doctrina cristiana*, Mallorca 1801.

J. Pellicer, *La Rondalla de Rondalles de Lluís Galiana*, Ontinyent 1986.

J. Pujades, *Dietari*, Fundació Vives Casajuana, 1976.

B. Reixach, *Instruccions per a l'ensenyança de minyons*, II, Girona 1981.

E. de Requesens, *Cartes íntimes d'una dama catalana del XVI*, La Sal, Barcelona 1987.

J. Ribelles, *Bibliografía de la lengua valenciana*, Madrid 1915.

G. Ripalda, *Catecisma y exposició breu de la doctrina christiana*, Mallorca 1746.

J. Romeu, *Poesies en català de Llorenç Matheu y Sans, autor valencià del segle XVII*, «Els Marges», 14 i 16, 1978, pàgs. 97-111 i 65-92.

C. Ros, *Tratat de Adages*, València 1736.

Idem, *Colloquis*, edició de F. Barberà, València 1905.

Idem, *Raro Diccionario de vozes monosylabas*, ms. de la Bibl. Serrano Morales, núm. 6.562.

Sant Vicent Ferrer, *Sermons*, Barcino, Barcelona 1932 (1971), 5 vols.

P. Soler, *Sermons*, BUV, ms. 228, 1701.

Sumari de les obligacions de tots los oficials y comensals del Hospital General de València, València 1695.

F. Tagell, *Relació de la mort de Climent XII i de l'elecció de Benet XIV (1740)*, Barcelona 1971.

T. Vesach, *La vida de Santa Caterina de Sena*, València 1511.

I. de Villena, *Vita Christi*, ed. de Miquel i Planas, 1916.

M.ª I. Zubeldia, *Coloquios inéditos valencianos del s. XVIII*, Tesi de Llicenciatura, València 1987.